

Παρατηρήσεις στη μορφολογία ονομάτων και ρημάτων της κοινής νεοελληνικής

1. Εισαγωγικά

Η μορφολογία κατα τον Sapir (1963, 97) «συγκροτείται από κάποιες λογικές ή ψυχολογικές κατηγορίες της σκέψης, που δέχονται γραμματική επεξεργασία, και από τις τυπικές μεθόδους έκφρασής τους». Η μορφολογία περιλαμβάνει την κλίση, την παραγωγή και τη σύνθεση μίας γλώσσας.

Η κοινή νεοελληνική (ΚΝΕ) είναι κλιτή γλώσσα και τα γλωσσικά στοιχεία της πρώτης άρθρωσης παρουσιάζουν το φαινόμενο της κλίσης στα επίπεδα της ανεξάρτητης λέξης, του συντάγματος και της φράσης: *Θεός, Θεού* κλπ. – *θεό-τρελος, θεο-σκοτωμένος* κλπ.· *το ταξί, του ταξί* κλπ. – *ταξί, ταξιού, ταξιά* κλπ. (λαϊκά)· *τα πάρε δώσε· το να μή γνωρίζει ξένες γλώσσες...* κλπ.

Στην κλίση της ΚΝΕ διακρίνουμε τα εξής γλωσσικά στοιχεία (γλωσσικές μονάδες, κατηγορίες κλπ.):

- λέξημα: ένα ή περισσότερα για μιά σημασία (π.χ. διαφορετικά λεξήματα στην κλίση ρημάτων όπως *βλέπω – είδα*)·
- μέρος λόγου: ονόματα / ρήματα – αντωνυμίες (προσωπικές κλπ.)·
- ρίζα (και τροποποιήσεις της), θέμα, χαρακτήρας ρίζας / θέματος, θεματικό φωνήεν, συνδετικό φωνήεν, πρόσφυμα (πρόθημα, επίθημα), παράγωγα, σύνθετα·
- τέρμα, κατάληξη (πτωτική, προσωπική)·
- αριθμοί, πτώσεις, παραθετικά·
- γένος·
- διαθέσεις, φωνές, εγκλίσεις, όψεις (τρόποι), χρόνοι·
- βοηθητικά στοιχεία σχηματισμού: μονολεκτικά – περιφραστικά (αντωνυμίες, ρήματα)·
- κλίσεις, συζυγίες (πρώτη και δεύτερη), συνηρημένα ρήματα·
- κλιτά – άκλιτα (πρβ. ξένα ονόματα όπως *το στόρι – το σπόρ, επιφωνήματα*), ιδιόκλιτα·
- αδύνατοι – δυνατοί τύποι: αντωνυμίες (πρβ. *εμένα – με*)·
- ελλείψεις και ποικιλία: κενά σχηματισμών (π.χ. *δειλι – δειλινά, σέβας – σέβη / σεβάσματα*), αντιθέσεις δημοτικών – λόγιων – λαϊκών – ξένων – διαλεκτικών στοιχείων.

Έτσι αναλύουμε: *μέρ-ος, μέρ-ους, -η, -ών, επι-μέρ-ους, επι-μερ-ίζ-ω, μερ-ικ-ό-ς, μερ-ο-ληπ-τικ-ό-ς, μερ-ιά, χασ-ο-μέρ-η-ς / -δες*, αλλά και *μέρ-α, -ας, -ες, μερ-ο-δούλ-ι, μερ-ο-φάγ-ι* (πρβ. και *ημερ-ήσι-ο-ς, ημερ-ο-λόγ-ι-ο* κλπ., όπου έχουμε λόγιους τύπους) κλπ., έχουμε δηλαδή δύο (διαφορετικής σημασίας) λεξήματα *μερ-* κλπ. Η ανάλυση οδηγεί στη διάκριση αντιθέσεων όπως:

- ρίζα / θέμα: *τρώ-γ-ου-με – τρώ-με· καί-ου-με – καί-με· να γράψ-ο-με / γράψ-ου-με – να φά-γ-ου-με / φά-με· χασομέρ-η-ς, χασομέρ-η-δες· χασομερ-ώ / χασομερ-άω*·
- ρίζα – κατάληξη: *πατέρ-α-ς, πατέρ-ες· γράφ-ω, -εις, -ει· αντρό-γυν-ο, παπαδο-παιδί-ο* (σύνθετα με δύο θέματα / ρίζες)·
- διαφορετικά λεξήματα: *βλέπω – είδα, ένας – πρώτος*·

- διαφορετικά θέματα: *γράψιμ-ο* – *γραψίματ-ος*· *φέρν-ω*, *έφερν-α* – *έφερ-α*· *πολύς* – *πολλοί* (ορθογραφία)· *σέβας* – *σεβάσματ-α*· *δεκανέ-ας* – *δεκαν-είς*· πρβ. διπλόκλιτα, διπλόμορφα, διπλοκατάληκτα, ιδιόκλιτα
- παραγωγικό επίθημα – κατάληξη: *γυρευτ-ής* ή *γυρευτ-ής* (ως προς την παραγωγή *-της* και όχι *-τ-*, αλλά ως προς την κλίση θέμα με χαρακτήρα *-τ-*)·
- θεματικό φωνήεν + πρόσφυμα: ονόματα όπως *πραματευτ-ή/ά-δες* (*-δ-*)·
- πρόσφυμα + θεματικό φωνήεν: ρήματα όπως *γράψομε* = [*γράφ-σ-ο-με*]·
- θεματικό φωνήεν – συνθετικό φωνήεν: *χάσ-ο-με* – *χασ-ο-μέρης*, *σφηκ-ο-φωλιά* (πρβ. *σφήκα*), *συχν-ο-ρωτώ* (πρβ. *συχν-ός*)·
- βαθμός μηδέν μορφήματος – φωνητική έκφραση μορφήματος: *έ-γιν-α* – *έ-γραψ-α* [*έ-γραπ-σ-α*]·
- χαρακτήρας θέματος – παραγωγικό επίθημα: *γραφ-ι-άς* (;), *γυρευτ-ής* (βλ. παραπάνω)·
- ποικιλία μορφών: *έκανα* (αόριστος αλλά και παρατατικός) / *έκαμα*· *έφαγ-α* – *φά(γ)-ω*· *τραβιούνται* / *τραβιένται*· *γράφομε* / *γράφουμε* (ποικιλία θεματικού φωνήεντος)· *α΄* πληθυντικό πρόσωπο παρατατικού *καθόμαστε* – *καθόμασταν* (ποικιλία τέρματος με σαφέστερο τον δεύτερο τύπο)· *κοιμόμουν* – *κοιμόμουνα* και *γράφουν* – *γράφουνε* (οι δεύτεροι τύποι είναι λαϊκοί, φορτισμένοι κλπ.)

2. Καταλήξεις και τέρματα

Η διάκριση και χρήση του όρου ‘τέρμα’ είναι χρήσιμη εκεί όπου είναι δύσκολη η μορφολογική ανάλυση (π.χ. *μέρος* – *μέρους* – *μέρη*), αλλά και γενικά η εξέταση των κλιτών μερών του λόγου και ιδιαίτερα ονομάτων και ρημάτων. Παρουσιάζεται η εξής (φωνητική) εικόνα:

1) Τέρματα

Κλιτά στοιχεία: *-Φ* (*-i* / *-e* / *-a* / *-o* / *-u*), *-Φς* (*-is* / *-es* / *-as* / *-os* / *-us*), *-Φν* (*-en* / *-an* / *-on* / *-un* / *-in*). Άκλιτα: λόγια και ξένα στοιχεία, όπως και επιφωνήματα, εμφανίζουν και άλλα τέρματα, π.χ. *-β* (*μόβ*, *γάβ*), *-γ* (*μιλφείγ*), *-δ* (*φιόρδ*), *-ζ* (*ρόζ*, *πλάζ*), *-θ* (*ζενίθ*, *μαμούθ*), *-κ* (*σόκ*, *αμόκ*, πρβ. και το λόγιο *εκ*), *-λ* (*στίλ*, *γκόλ*), *-μ* (*τράμ*, *φίμ*), *-ξ* (*σφίγξ*, *κόμπλεξ*, πρβ. και το λόγιο *εξ*), *-π* (*στόπ*), *-ρ* (*στάρ*, πρβ. και λόγια όπως *ύδωρ*), *-τ* (*τάκτ*, *σούτ*), *-φ* (*χάφ*, *ούφ!*), *-χ* (*κίχ*, *άχ*), *-b* (*κλάμπ*), *-d* (*σπρίντ*), *-g* (*τζόκιγκ*), πρβ. και επιρρήματα σε *-ως* (*ακριβώς*, *αμέσως*), *-α* (*ωραία*), *-ς* (*αποβραδίσ*).

2) Καταλήξεις:

Οι καταλήξεις της ΚΝΕ, δημοτικής ή λόγιας προέλευσης, εμφανίζουν τις εξής μορφές:
 α) Ονόματα (μονόπτωτα, π.χ. πληθ. *ζάχαρες*, δίπτωτα – τρίπτωτα – τετράπτωτα):
 ενικός: *-a*, *-e*, *-i*, *-o*, *-u*, *-as*, *-es*, *-is*, *-os*, *-us*, *-eas*, *-eos*, *-ea*, *-atos*

πληθυντικός: *-i*, *-a*, *-es*, *-is*, *-us*, *-on*, *-eon*, *-ea*, *-Φdes*, *-Φdes*, *-Φdon*, *-ata*, *-aton*.

Οι καταλήξεις *-es*, *-i*, *-a*, *-is*, *-ea*, *-us* εμφανίζονται και στους δύο αριθμούς, όχι όμως στην κλίση του ίδιου ονόματος, δηλαδή δέν είναι δυνατή η ίδια κατάληξη στους δύο αριθμούς κλίσης του ίδιου ονόματος (του ίδιου γένους, πρβ. αλλιώς η *φίλη* – *οι φίλοι* κλπ.). Ίσως εδώ (αποφυγή ομωνυμίας) οφείλεται και η δημιουργία του τύπου *χρονώ*, επειδή ο τύπος *χρόνω(ν)* θα συνέπιπτε με την αιτιατική ενικού (πρβ. όμως και τα λόγια *ευγενής* – *ευγενείς*, τα ποιητικά *ουρανό* – *ουρανώ(ν)* κλπ.). Η φωνητική σύμπτωση

είναι δυνατή στους πτωτικούς τύπους του ίδιου αριθμού ή αριθμών, όταν η διαφοροποίηση των ομάδων κλίσεως, δηλαδή δίπτωτα (π.χ. *-s / -Ø, -Ø / -s, -Φ / -Φs, -Φs / -Φ, -es / -on, -is / -on, -des / -don*) – τρίπτωτα (πληθ. *-i, -on, -us*) – τετράπτωτα (εν. *-os, -u, -o, -e*), οφείλεται στη διατήρηση διακρίσεων γένους (πρβ. επίθετα, βλ. Σετάτος 1983–1984), ενώ η κλητική σε *-e* φαίνεται εκτός κλιτικού συστήματος στα ουσιαστικά (αλλά πρβ. στα επίθετα *καλέ μου – καλή μου – καλό μου*, την προστακτική, όπως και τους τύπους *γέρο!, Πέτρο!, Γιώργο!* αλλά και *Γιώργος!* κλπ. αντί? *γέρε!*, περιφρονητικά κλπ., ? *Πέτρε!*, ειρωνικά ή παικτικά, **Γιώργε!* κλπ.).

Η κλίση των ονομάτων παρουσιάζει στο τέρμα λέξεων στοιχεία που επιτρέπουν περαιτέρω ανάλυση σε προσφύματα (βλ. 3.1.5 στο 1, 3.2.1 στο 2): *-δ-, -τ-*.

Εξετάζοντας τις περιπτώσεις παρατηρούμε (βλ. Σετάτος 1983–1984, για τις λειτουργίες των πτώσεων):

- ονομαστική και γενική του ίδιου αριθμού πρέπει να διακρίνονται, εφόσον η ονομαστική δηλώνει ανεξαρτησία και η γενική σημασιακή σχέση δύο ονομάτων·
- ονομαστική και αιτιατική μπορούν να παρουσιάζουν όμοιο τύπο (πρβ. ουδέτερα, θηλυκά), διαφορετικό τύπο (*-ος / -o, -οι / -ους*, πρβ. διάκριση γένους / φύλου επιθέτων)·
- ονομαστική και κλητική παρουσιάζουν όμοιο τύπο (θηλυκά, ουδέτερα, αρσενικά σε *-ος!*), διαφορετικό (αρσενικά) ή και τα δύο (*-ο!*, *-ος!* και *-ε!*)·
- γενική και αιτιατική μπορούν να παρουσιάζουν όμοιο τύπο (αρσενικά σε *-ας*)·

β) Ρήματα

Τα ρήματα παρουσιάζουν τις καταλήξεις:

-o / -ό / -áo, -is / -ás / -ís, -i / -á(i) / -í, -ume / -ome / -úme / -áme, -ete / -áte / -íte, -un(e) / -ún(e) / -án(e)·

-a, -es, -e, -ame, -ate, -an(e)·

-e / -a / -s, -(e)te / -áte / -íte·

-ome / -jéme / -úme / -óme / -áme, -ese / -jése / -áse / -úse / -íse, -ete / -jéte / -úte / -áte / -íte, -(i)ómaste / -úmaste, -este / -jósaste / -jése / -úsaste / -áste / -íste, -(i)únde / -onde, -(i)ómun / -úmun, -(i)ósun / -úsun, -(i)ótan / -jón dan / -(i)úndan, -(i)ómaste / -(i)ómastan / -úmastan, -(i)ósaste / -(i)ósastan / -úsaste / -úastan, -ondan / -jón dan / -(i)úndan·

-nu / -su, -ste.

Οι καταλήξεις των ρημάτων διακρίνουν τα πρόσωπα, τους αριθμούς, τις φωνές, τις εγκλίσεις και τους χρόνους, χωρίς να συμπίπτουν μεταξύ τους σε ένα παράδειγμα κλίσης με έξι πρόσωπα / δύο αριθμούς, με τις εξαιρέσεις των *είναι* (γ' ενικό και πληθυντικό), και *-ονταν* (γ' ενικό και πληθυντικό, π.χ. *η φίλη / οι φίλοι έρχονταν*, πρβ. τον τύπο *ερχόντουσαν*, που το διαφοροποιεί και πιθανώς γι' αυτό τον λόγο εξαπλώνεται η χρήση του, και τον τύπο *ερχόταν*).

Η ανάλυση των ρηματικών τύπων καταλήγει στη διάκριση των εξής στοιχείων:

- ρίζες: διαφορετικές σε ανώμαλα ρήματα, π.χ. *βλέπ-ω – είδ-α*·
- θέματα: διαφορετικά για τη δήλωση της όψης (θέμα ενεστώτα – αορίστου) με σπάνιες εξαιρέσεις (βλ. 3.2.2 στο 1)·
- προσφύματα: για τον σχηματισμό όψεων, χρόνων·

- θεματικό φωνήεν: για διάκριση ασυναίρετων – συνηρημένων ρημάτων·
- χαρακτήρας θέματος: *γράφ-ω – έγραψα [έγραπ-σα]*·
- αύξηση: *έ-φερα – φέραμε*, αλλά *άφησα – αφήσαμε*·
- σύνθετες μορφές: με βοηθητικά ρήματα (π.χ. *έχω + απαρέμφατο, έχω / είμαι + παθητική μετοχή*, βλ. Σετάτος 1993) και μόρια (*θα, να, άς, ίσως*).

3. Ειδικά θέματα και προβλήματα

3.1 Γενικά

Η μορφολογία εξετάζει (βλ. Bussmann 1990 λ. *Morphologie*) τη μορφή, τους τύπους, την εσωτερική δομή, τη λειτουργία και τη χρήση των μορφημάτων ως τις μικρότερες σημασιακές ενότητες / μονάδες της γλώσσας (φορείς σημασιών), τους συνδυασμούς τους, τη μορφοφωνολογία τους κλπ. Ορισμένα ειδικά θέματά της στην ΚΝΕ εξετάζονται παρακάτω.

3.1.1 Επικαλύψεις κατηγοριών και τύπων

Το σύστημα καταλήξεων του ρήματος παρουσιάζει γραμματικά μορφήματα όμοια με των ονομάτων (πρβ. 2), αλλά δέν παρατηρείται σύμπτωση μεταξύ ρήματος και υποκειμένου ή αντικειμένου, με την εξαίρεση περιπτώσεων όπως *Γκλαβάν-ε, γράψ-ε / γράφ-ε και μήν αργείς!* (ίσως η κλητική *Γκλαβάνο, ...!* και μερικών άλλων κύριων ονομάτων να οφείλεται σε αυτό)· *το χιόν-ι πέφτ-ει· αυτ-ή διαβάζ-ει ξαπλωμέν-η· η δίκ-η τελειών-ει· εγ-ώ πον-ώ* (αλλά το *εγώ* είναι άκλιτος τύπος, βλ. 3.1.4). Κυρίως πρέπει να εξεταστούν μόνο τα γ' πρόσωπα, αλλά πρβ. και *συμφώνησε!* (β' ενικό πρόσωπο) – *συμφώνησε* (γ' ενικό), ενώ τα ονόματα δέν διακρίνουν α' και β' πρόσωπο. Η κλίση ονομάτων και ρημάτων παρουσιάζει γενικά τα εξής τερματικά σχήματα: -Φ, -Σ (-s, -n), -ΦΣ (-ΦΦΣ, -ΦΣΦΣ, βλ. 2). Ως χαρακτήρας ρίζας εμφανίζονται όλα τα φωνήματα (στα ρήματα λείπουν τα -τσ- / -τζ-, που δείχνει μαζί με άλλα στοιχεία οτι δέν πρέπει να θεωρηθούν φωνήματα), ενώ στις καταλήξεις εμφανίζονται τα -σ-, -ν-, -ντ-, -μ-, -τ- (και ως προσφύματα τα -θ-, -κ-, -σ-, στα ονόματα και το -δ-).

3.1.2 Συμφωνία

Η συμφωνία όρων δέν είναι αυτόματη, αλλά βασίζεται στις λειτουργίες των καταλήξεων, π.χ. επίθετο + ουσιαστικό: *καλ-οί παίκτ-ες, καλ-ός καναπ-ές, καλ-ή πρόοδ-ος*, υποκείμενο + ρήμα + κατηγορούμενο: *αυτ-ή διαβάζ-ει ξαπλωμέν-η* (πρβ. *αυτή διαβάζει ξαπλώνοντας*, με άκλιτο ρηματικό επιρρηματικό στοιχείο).

3.1.3 Μετατροπισμοί

Ρηματικοί τύποι και φράσεις μπορούν να μεταβληθούν σε ονόματα (π.χ. *τα πάρε δώσε, το να + ρήμα, αυτός που + ρήμα, τον ποίσο τον δείξο* κλπ.), ενώ τα ονόματα σχηματίζουν με βοηθητικά ρήματα φρασεολογικές μονάδες (π.χ. *κάνω εμπόριο, κάνω νερά* κλπ.), πρβ. και *έχω + απαρέμφατο, είμαι + μετοχή*.

3.1.4 Ακλισία

Η ακλισία εμφανίζεται διαφορετικά στα κλιτά μέρη του λόγου, π.χ. στα απόλυτα αριθμητικά απο 5 ως 100 υπάρχει ακλισία, στις προσωπικές αντωνυμίες έχουμε πτωτικές μορφές χωρίς καταλήξεις (κλίση ριζών, π.χ. *με*), στα ονόματα (ακλισία πτώσεων και αριθμών) έχουμε άκλιτα ξένα ονόματα (βλ. 3.2.1 στο 4, π.χ. *γκόλ, σίκ*) και επιρρήματα που παράγονται απο ονόματα (πρβ. και απολιθωμένες πτώσεις ως επιρρήματα, π.χ. *λογής λογής*), και στα ρήματα ακλισία (προσώπων και αριθμών) εμφανίζεται μόνο σε άκλιτους ρηματικούς τύπους όπως *-οντας*, *απαρέμφατα* (*γράφει* κλπ.), ενώ υπάρχει ασάφεια αριθμού σε τύπους όπως *έρχονταν*, [*ísaste*] = *είσαστε* και *ήσαστε* αντί *ήσασαν*.

Η έλλειψη γραμματικών δεικτών της κλίσης δέν είναι δυνατή στα ρήματα, εφόσον πρέπει απαραίτητα να δηλωθεί το πρόσωπο, που συχνά δέν δηλώνεται επιπλέον (π.χ. *δέν πήγες να τον δείς – εσύ δέν πήγες να τον δείς*), ενώ το άκλιτο όνομα μπορεί να δηλωθεί ως σημασία απλώς και η συντακτική του λειτουργία με άρθρο ή με τη συντακτική του θέση (πρβ. εκφράσεις με βοηθητικά ρήματα, π.χ. *κάνει / κάνουν ρεκόρ*). Οι φράσεις ουσιαστικοποιούνται με τη χρήση άρθρου, π.χ. *το να μή μου μιλάει με πειράζει πολύ*.

3.1.5 Εξέλιξη

1) Εξαλείψεις διακρίσεων

Συγκρίνοντας τα νέα ελληνικά (στη μορφή της ΚΝΕ) με τα αρχαία, παρατηρούμε ότι διακρίσεις που φαίνονται απαραίτητες δηλώνονται με έναν τύπο (π.χ. αρχ. *έστί, είσί* → *είναι*), ενώ άλλες με τις παλιές ή νέες μορφές (π.χ. *γράφεται, γράφονται*, αρχ. *ήμεϊς – ύμεις* → *εμείς – σεείς*, πρβ. τη νεοελληνική προφορά των αρχαίων ή της καθαρρεύουσας, που δέν διακρίνει κάτι που πρέπει οπωσδήποτε να διακρίνεται σε μιά γλώσσα, τις προσωπικές αντωνυμίες *α΄* και *β΄* προσώπου). Έτσι δημιουργήθηκαν φωνητικές ομοιότητες τύπων όπως του άρθρου (εν. *ο – η – το*) πληθ. *οι – οι – τα* κλπ. (πρβ. σε διαλέκτους *ι Κωσταντής* κλπ., που θυμίζει το αγγλ. *the*, αλλά και διακρίσεις όπως αρσενικό / θηλυκό *τέσσερις* αλλά και αρσενικό *τέσσεροι*, θηλυκό *τέσσερες*, ουδέτερο *τέσσερα* (πρβ. και διαλεκτικό *τρίο* αντί *τρία* κατα το *δύο*).

Η εξαίλιψη των ανωμαλιών της κλίσης στα νέα ελληνικά σε σχέση με τα αρχαία είναι εμφανής στα ονόματα (πρβ. αρχ. *θρίξ – τριχός* με το *τρίχα – τρίχας*), ενώ τα ρήματα εξακολουθούν να εμφανίζουν ανωμαλίες κυρίως στα θέματα των χρόνων, εφόσον αυτό αποτελεί βασικό στοιχείο και στην αρχαία ελληνική (δήλωση των όψεων: *βλέπω – είδα* όπως *γράφω – έγραψα*), πρβ. και τις προσωπικές αντωνυμίες με διαφορετικά θέματα κατα πτώσεις και αριθμούς).

2) Λειτουργικές διαφοροποιήσεις

Ποικιλίες διαφοροποιούνται κατα επίπεδα της γλώσσας (σημασίες, φορτίσεις κλπ.), π.χ. *πραματευτές* (δημοτικό) – *πραματευτάδες* (λαϊκό), *άνθρωποι* (δημοτικό) – *α(ν)θρώποι* (λαϊκό), *λόγος* (λόγια) (δημοτικό) – *λόγοι* (λόγιο), *άλογα* (δημοτικό) – *αλόγατα* (λαϊκό) κλπ. Έτσι εμφανίζεται εκμετάλλευση της πολυτυπίας (βλ. για ονόματα 3.2.1, για ρήματα 3.2.2).

Τα λόγια στοιχεία της ΚΝΕ έφεραν νέες χρήσιμες διαφοροποιήσεις, π.χ. *δουλεία*

– δουλειά (πρβ. αντίστροφα σκλαβιά – εργασία), ανοίξεις – άνοιξες, δια-κόπτω – κόβω – κόφτω (δέν του κόφτει), συνέβη – συνέβηκε, συν-ομιλεί – μιλά – μιλάει (λόγιο – δημοτικό – λαϊκό).

3) Τάσεις και κατευθύνσεις εξέλιξης

Στην εξέλιξη εμφανίζονται στη νέα ελληνική τάσεις όπως η δήλωση του φυσικού γένους (φύλου, βλ. Σετάτος 1983–1984), η αμετακινήσια του τόνου (π.χ. στα επίθετα, βλ. 3.2.1 στο 5) κλπ.

Είναι περίεργο το ότι στην εξέλιξη από τα αρχαία στα νέα ελληνικά χάθηκε η κλίση που διέκρινε καλύτερα τις καταλήξεις (συμφωνικά θέματα). Ίσως οφείλεται στην επίδραση της κλίσης των επιθέτων ή στην κλίση απλοποιημένων καταλήξεων με αντίθεση ανοιχτών και κλειστών συλλαβών: -Φ – -Φs/n (πρβ. και την αύξηση του αριθμού των ουδετέρων στα νέα ελληνικά).

3.2 Ειδικά

3.2.1 Κλίση ονομάτων

1) Ιεραρχία κατηγοριών: ρίζα (πρβ. τη διατήρηση του καταληκτικού φωνήεντος του ενικού στον πληθυντικό σε -άδες κλπ.) → γένος → αριθμός → πτώση → κατάληξη.

2) Κανονικό σχήμα:

δίπτωτα: ουδέτερα, αρσενικά -Φs / -Φ, θηλυκά -Φ / -Φs, πληθ. -es / -on·

πολύπτωτα: αρσενικά -ος / -ου / -ο / -ε / -οι / -ων / -ους.

Το κανονικό σχήμα δίνεται από τα επίθετα (και μετοχές) με ενικό -ος / -η (-α) / -ο (-ιος / -ια / -ιο), -υς / -ια / -υ, -ης / -α / -ικο, και πληθυντικό -οι / -ες / -α, με εξαίρεση την κοινή κατάληξη -ες για τα δίπτωτα ουσιαστικά (πρβ. και τις λαϊκές καταλήξεις -δες, -ατα), πρβ. και:

Αντωνυμίες: δεικτικές (αυτός, εκείνος, τούτος, τέτοιος, τόσο), κτητικές (ο δικός μου κλπ.), οριστικές (ίδιος, μόνος, μοναχός / μονάχος), ερωτηματικές (ποιός / ποιά / ποιά, πόσος κλπ.), αναφορικές (ο οποίος κλπ.), αόριστες (κάποιοι, κανένας, μερικοί, κάμποσοι, άλλοι), αυτοπαθείς (εαυτό / εαυτού μου), αλλά όχι που, κάτι, κάθε, τίποτε, κάτιτι, ο δείνα κλπ. (βλ. άκλιτα, παρακάτω στο 4).

Αντωνυμίες προσωπικές: κλίση ρίζας και θεμάτων (πρβ. ινδοευρωπαϊκή), αλλά και εγκλιτικές τος / τη / το / τοι / τες / τα κλπ. (πρβ. και αδύνατους τύπους μου κλπ.).

3) Εξέλιξη

Η κλίση στην ΚΝΕ απλοποιείται σε σχέση με την αρχαία ελληνική, με σταθεροποίηση του χαρακτήρα και με δυαδικές αντιθέσεις καταλήξεων, και μόνο στα σε -ος διατηρούνται επτά πτώσεις, γιατί η διάκριση των γενών είναι απαραίτητη (ιδίως στα επίθετα και σε αντωνυμίες, όπου αλλιώς θα εμφανίζονταν συγχύσεις, πρβ. καλέ μου! – καλό μου!, τρελέ! – τρελό! (παιδί)), εφόσον η δίπτωτη κλίση, στην οποία θα συνέπιπτε η γενική με την αιτιατική (όπως στα [του] πατέρα – [τον] πατέρα), δέν θα διέκρινε τα φτωχό ντύσιμο – φτωχού ντύσιμο, πόδι χοντρό – πόδι χοντρού κλπ.

Οι λόγιες λέξεις που ενσωματώθηκαν στην ΚΝΕ έφεραν και κλιτικά παραδείγματα που δέν ανήκουν στη δημοτική, π.χ. τα ιδιόκλιτα (φωνήεν, γεγονός κλπ.), τα δικατάληκτα ουσιαστικά (ο / η συγγενής, ο / η φιλόλογος) και τα επίθετα σε -ης / -ης / -ες,

μετοχές σε *-ων / -ουσα / -ον*, που γι' αυτό τον λόγο οδηγούν σε λάθη (π.χ. *την οδό*, η γείτονα χώρα αντί η γειτονική, της σαφής δήλωσης, τις επείγοντες διαδικασίες) και πρέπει να μαθευτούν με συνεχή άσκηση, όταν δέν εντάσσονται στο σύστημα της δημοτικής (βλ. παρακάτω το 4, πρβ. και ο *άμμος*, η *άβυσσο*, οι *δύναμες*, οι *εγκύκλιες* κλπ.). Άκλιτες ξένες λέξεις μετατρέπονται σε κλιτές στη λαϊκή γλώσσα, π.χ. *του ταξί / τα ταξιά* → *του ταξιού / τα ταξιά*, *σοφέρ* → *σοφέρης*, αλλά και αντίστροφα, π.χ. *τρία* → διαλεκτικό *τρίο*. Πρβ. επίσης τις κλητικές *γέρο*, *Πέτρος*, τις γενικές όπως *Αργυρώς*, τα διαλεκτικά *τς ανθρώπ* κλπ. Ορισμένες λόγιες λέξεις δημιουργούν προβλήματα, π.χ. τα θηλυκά σε *-έας*, όπως η *γραμματέας*, έχουν την τάση να σχηματίζουν γενική σε *-έας*, π.χ. *της γραμματέας*, κατα τον γενικό κανόνα της δημοτικής (βλ. παραπάνω το 2).

4) Ανωμαλίες

Η κλίση των ονομάτων παρουσιάζει αποκλίσεις κλπ. απο τα κανονικά σχήματα, όπως:

- **Ακλιτα** (βλ. Τριανταφυλλίδης 1991, 254–255): συνήθως ξένες λέξεις, που 'κλίνονται' συχνά με τη βοήθεια του άρθρου (δείκτης πτώσης, π.χ. *το σπόρ / του σπόρ / τα σπόρ / των σπόρ*, *το διάβα / του διάβα*, *το έχει του / ? του έχει του*, *το Πάσχα*, ο *Μιχαήλ*, αλλά και ο *Μιχάλης*), της συντακτικής λειτουργίας (π.χ. *πάτερ Βασίλειε*, η *κυρία Μελά / της κυρίας Μελά*) ή βοηθητικών στοιχείων (π.χ. *σίκ άνθρωπος / σίκ γυναίκα*).
- **Ελλειπτικά** (βλ. Τριανταφυλλίδης 1991, 255–256): Κενά σχηματισμών παρουσιάζονται κάποτε και θέτουν το ερώτημα της ερμηνείας τους: μπορεί να οφείλονται στη σημασία τους (η κατάσταση των πραγμάτων δέν επιτρέπει κυριολεξία, π.χ. *ανατέλλω* μόνο μεταφορικά: *ειρωνεία* κλπ.), σε πληροφοριακές ανάγκες κλπ. Τα κενά παρατηρούνται περισσότερο σε ορισμένες γραμματικές κατηγορίες, όπως έλλειψη τύπων της γενικής πληθυντικού (βλ. και 3.2.2 στο 4). Ο ομιλητής έχει το αίσθημα ότι δέν τα άκουσε ποτέ και όσα σχηματίζει κατα τα πρότυπα των κανόνων του φαίνονται ελαττωματικά ή αδύνατα, π.χ. *δροσιών* (?), *αγαπών*, ενώ κάποτε έχει το αίσθημα αβεβαιότητας, π.χ. *του πολλού / του πολύ* (λόγιο / δημοτικό) *λαού*, *φτερούγων* (?), πρβ. αντίθετα *φτερών*). Πρβ. ακόμη *ζάρια / ζαριών* αλλά *πούλια / *πούλιων* (το **πουλιών* θα συνέπιπτε με το *πουλί / πουλιών*), *κάμποσε* αλλά **άλλε*, **κάποιε*.

Τα κενά μπορούν να αναπληρωθούν με άλλα γλωσσικά στοιχεία, π.χ. με συνώνυμα (π.χ. *καμάτων* αντί *? κουρασμάτων*, *? αποκαμωμάτων*, **κουράσεων*), με λόγια στοιχεία (π.χ. *σακχάρων* αντί **ζαχάρων*, πρβ. *ζάχαρη / ζάχαρες*), με αναλογικούς σχηματισμούς (π.χ. *ο νούς / οι νόες*, πρβ. *ο ρούς / οι ρόες*), με περιφράσεις (π.χ. *όσοι μοιάζουν τον Χριστό / τον Ιησού*, πρβ. όμως *οι Ναπολέοντες*, *? οι Μεγάλοι Αλέξανδροι* κλπ.). Συγκεκριμένες ελλείψεις, εκτός της γενικής, εμφανίζονται στην ονομαστική (αδύνατοι τύποι προσωπικών αντωνυμιών *α' και β'* προσώπου, ιδιόπαθων: **η λογή*), αιτιατική (π.χ. **τη λογή*, **τον θανατά*), κλητική (π.χ. του άρθρου, των προσωπικών, ιδιόπαθων, ερωτηματικών και αόριστων αντωνυμιών κλπ., όπου χρησιμοποιείται κάποτε η ονομαστική (π.χ. *εσύ!* / *(βρέ) σύ!*, *εσείς οι πολλοί!*, *εσείς οι άλλοι!*, *φιλόλογε Κωσταντίνου!* – *φιλόλογος Κωσταντίνου!* κάποτε για διάκριση του φύλου, αλλά *εγκύκλιε!*, λόγω σημασίας, πρβ. *γράψιμο!* (θέλω *γράψιμο* κλπ.)).

Σε άλλες περιπτώσεις πρόκειται για τύπους 'απολιθωμένους' σε φρασεολογισμούς

(π.χ. του θανατά), λαϊκές εκφράσεις (π.χ. η γής), επιρρηματικές χρήσεις (π.χ. τί λογής / τί λογίων φαγητό / φαγητά), λόγια στοιχεία (π.χ. πράγματι, πάση θυσία, σωτηριολογία της θείας χάριτος, πρβ. η θεία χάρις, αλλα χάρη – χάρης).

Τα κενά του συστήματος κλίσης της ΚΝΕ αποτελούν συχνά ενδείξεις για την ιστορία και την κατασκευή των γλωσσικών στοιχείων (πρβ. και νεοελληνικές διαλέκτους).

5) Ποικιλία

Η ποικιλία των ισοδύναμων σχηματισμών φορτίζεται συνήθως διαφορετικά (πρβ. συνώνυμα), π.χ. σε αντιθέσεις δημοτικών – λόγιων μορφών (πρβ. επτά αντί εφτά, για να δηλωθεί κάτι με επισημότητα, σοβαρότητα ή για σαφήνεια, π.χ. αν δείς κανένα ωραίο...: ασαφές, ενώ αν δείς κανένα(ν) ωραίον: σαφές, της ολυμπιονίκου αντί ολυμπιονίκη, που θα ήταν αντίθετο και με το σύστημα της δημοτικής, βλ. παραπάνω το 2) ή δημοτικών – λαϊκών / διαλεκτικών (πρβ. μπελιάς αντί μπελάς, ο στόμας μου αντί το στόμα μου, έβορος αντί έμβορος). Η ποικιλία είναι ένδειξη της δημιουργικής πλευράς της γλώσσας.

Ιδιαίτερες κατηγορίες διακρίνονται, όπως:

- διπλόκλιτα (βλ. Τριανταφυλλίδης 1991, 257–258): πλούτος / πλούτη, άντρα / αντρός, γυναίκα / γυναικός (πρβ. και τονισμό), του Μάη / του Μαγιού, βράχος – βράχη / βράχια, λόγος – λόγια / λόγιοι, χρόνος – χρόνια / χρόνοι
- διπλόμορφα (βλ. Τριανταφυλλίδης 1991, 258–259): ενικός γέροντας / γέρος, δράκοντας / δράκος, γίγαντας / γίγας, ελέφαντας / ελέφας, Χάροντας / Χάρος, γόητας / γόης, πληθυντικός συνήθως με πολυσύλλαβους τύπους· φωνητικά διπλόμορφα: (η)μέρα, πρά(γ)μα
- διπλοκατάληκτα (βλ. Τριανταφυλλίδης 1991, 259–260): γονείς / γονιοί (λαϊκό), φουρνάρηδες (λαϊκό, επάγγελμα) / φουρναραίοι (οικογενειακό, επάγγελμα)· διπλοκατάληκτα ζεύγη: αράπηδες (με μαύρο χρώμα) / αραπάδες (της Αιγύπτου), πραγματευτές (δημοτικό / λόγιο) / πραγματευτάδες / πραγματευτήδες (λαϊκά), βλ. 4
- σπάνια: εκείνου του παχύ (ουσιαστικό), πρβ. παχιού (επίθετο), του πιά πολύ κόσμου (πρβ. λόγιο πολλού), του γλυκού / του γλυκύ
- ασαφή: [todíni] (τον ντύνει και το ντύνει στην προφορά όσων προφέρουν *d* στη θέση του *nd*), κουρεύουμε και όχι κουρεύομε για να διακριθεί από το κουρεύομαι, πρβ. και απλά (= απλώς και απλά σε πολλούς ομιλητές της ΚΝΕ), είδα ένα μικρό (= ένα / έναν, γ' αυτό και λέγεται είδα έναν μικρό κλπ.)
- θέμα: φωνολογικοί κανόνες εξηγούν τη διαφορά τύπων όπως τσάι – τσαγιού / τσάγια (πρβ. τσαγάκι) και όχι *τσάγι (αλλα πρβ. ουσιαστικό πλάγι / πλάι – επίρρημα πλάι κλπ.), επειδή δέν είναι δεκτή η διαδοχή τσα-ιού (χασμωδία, πρβ. ότι το αρχ. #iΦ- > #γιΦ-, π.χ. ιατρική – γιατρικό στην ΚΝΕ). Στα γέλιο, μπάνιο κλπ. – γελ-άκι, μπαν-άκι κλπ. φαίνεται ότι η ρίζα είναι [γελ-] και όχι [γελ´], πρβ. παιδ-ί, παιδ-άκι < αρχ. παιδ-ίον, αλλα και σύνθετα όπως παιδ-ο-μάζωμα (συνδεδετικό φωνήεν -ο-)
- τονισμός: του ανθρώπου / του ανθρώπου, όπου η μετακίνηση του τόνου διακρίνει πτώσεις, π.χ. των ανθρώπων ή το λαϊκό των ανθρώπω θα συνέπιπτε αλλιώς με τον άνθρωπο, πρβ. και τον όμορφο(ν) + ουσιαστικό στον ενικό – των όμορφων + ουσιαστικό στον πληθυντικό, ενώ των άρρωστων (επίθετο) – των αρρώστων (ουσιαστικό). Τα επίθετα παρουσιάζουν αμετακινήσι τόνου, εκτός ορισμένων λόγιων εκφορών, π.χ. λόγω εντίμου βίου. Ορισμένα λόγια ονόματα παρουσιάζουν αμετα-

κίνητο τόνο απο επίδραση του δημοτικού κανόνα, π.χ. *σιδηρόδρομου*, ή για άλλους λόγους, π.χ. *του παλίμψηστου* αντί *παλιμψήστου*.

- εξαιρέσεις: *νύφη* – *νυφάδων* αντί *νυφών (αλλά *νύμφη* – *νυμφών*) κλπ.

3.2.2 Κλίση ρημάτων

Η κλίση των ρημάτων παρουσιάζει προβλήματα παρόμοια με των ονομάτων (βλ. 3.2.1) αλλά και ιδιαίτερα, όπως:

1) Ρίζες και θέματα

Η ινδοευρωπαϊκή και αρχαία ελληνική μετάπτωση της ρίζας είναι νεκρή στα νέα ελληνικά (πρβ. *μέν-ω* – *έ-μειν-α*), όπου έχει βασική σημασία η διάκριση στη μορφή ριζών ή θεμάτων ενεστώτα – αορίστου (διάκριση όψεων, π.χ. *πέφτ-ω* – *έ-πεσ-α*, *φέρν-ω* – *έ-φερ-α*, *σέρν-ω* – *έ-συρ-α*, *δίν-ω* – *έ-δωσ-α* κλπ.), απο τα οποία σχηματίζονται όλοι οι ρηματικοί τύποι (πρβ. και ιδιομορφίες, βλ. παρακάτω στο 5). Η διάκριση ενεστώτα – αορίστου μπορεί να γίνει και με διαφορετικές ρίζες (πρβ. ανώμαλα ρήματα, π.χ. *βλέπω* – *είδα*), ενώ σε σπάνιες περιπτώσεις εμφανίζεται κοινό θέμα (π.χ. *κλίν-ω* – *έ-κλιν-α*, βλ. παρακάτω στο 5).

Μορφολογικά η διάκριση των δύο θεμάτων γίνεται, εκτός απο τις διαφορετικές ρίζες (που ιστορικά μπορούν να αναλύονται σε πρωταρχικές ρίζες + προσφύματα, π.χ. *φέρ-ν-ω*), με προσφύματα (π.χ. *-σ-*, *-θη-* / *-τη-* για τον μέλλοντα ή τον αόριστο, π.χ. *γράφ-σ-ω > *γράψ-ω*, *γράφ-τη-κα*), αλλά και με τις καταλήξεις (βλ. παρακάτω στο 2) και την αύξηση (π.χ. *έ-γραψ-α*, *γράψ-αμε*), ιδίως στον άσιγμο αόριστο (π.χ. *έ-μειν-α*).

2) Καταλήξεις

Οι καταλήξεις διακρίνονται και διακρίνουν φωνές (αντίθετα οι διαθέσεις δέν δηλώνονται γραμματικά, χρησιμοποιούν τους τύπους των δύο φωνών και εξαρτώνται απο τη σημασία του ρήματος και την ευκολία αλλαγής ενός μεταβατικού ρήματος σε αμετάβατο και αντίστροφα), χρόνους (π.χ. είναι κοινές στον αόριστο και παρατατικό), εγκλίσεις (π.χ. είναι κοινές για τον ενεστώτα της οριστικής και τον ενεστώτα και αόριστο της υποτακτικής).

Στα συνηρημένα ρήματα έχουμε τύπους που προήλθαν απο συναίρεση θεματικών φωνηέντων και φωνηέντων της κατάληξης, π.χ. *λέμε* (πρβ. *λέγουμε*), *λέτε* (πρβ. *λέγετε*), *φυλάτε* (πρβ. *φυλάγετε*), *φάν(ε)* (πρβ. *φάγουν*).

3) Αύξηση (βλ. Τριανταφυλλίδης 1991, 319–322)

Η αύξηση είναι υποχρεωτική όταν τονίζεται και προαιρετική (με συγκεκριμένες φορτίσεις) όταν είναι άτονη, π.χ. *έ-φερα* (όχι *φέρα) – *φέραμε* / *ε-φέραμε* (για λόγους ευφωνίας, ρυθμού και σαφήνειας, πρβ. *του(ς) στρώσαμε* – *τους εστρώσαμε*). Ρήματα που αρχίζουν απο φωνήεν δέν παίρνουν αύξηση (βλ. και ανώμαλα όπως *έχω* – *είχα*). Σε ορισμένες περιπτώσεις η αύξηση παρουσιάζει ανωμαλίες, π.χ. *πίνω* – *ήπια*.

Η αύξηση είναι εσωτερική σε σύνθετα ρήματα, δημοτικά (π.χ. *παρα-τρώω* – *παρα-έ-φαγα*, *πολυ-βλέπω* – *πολυ-έ-βλεπα*) και λόγια (τα περισσότερα: *εγ-κρίνω* – *εν-έ-κρινα*, *εκ-φράζω* – *εξ-έ-φρασα*, *υπ-άρχω* – *υπ-ήρξα* κλπ.), των οποίων η εσωτερική αύξηση διατηρείται κάποτε και στην προστακτική, π.χ. *παρ-ήγγειλέ μου έναν καφέ!*, *επαν-έ-λαβέ το!*, *συν-έ-λαβέ τον!*, *επ-έ-στρεφε!* κλπ., ενώ οι 'ορθοί' σχηματισμοί φαίνονται για το δημοτικό γλωσσικό αίσθημα αφύσικοι, π.χ. ? *σύλλαβέ τον!*, ? *επίστρεφε!* (κατα τον Τριανταφυλλίδη, λόγω αναζήτησης του χρονικού θέματος σε όλες τις εγκλίσεις).

Λόγια είναι και η αύξηση σε περιπτώσεις όπως ήλπισε αντί έλπισε (πρβ. έλπισε... ήλπισε...: διόρθωση ομιλητή, πρβ. όμως παλαιότερα έμπνευσε, εσύνθεσα κλπ.), αλλά και έλεγξα / ήλεγξα.

Η ποικιλία των σχηματισμών και χρήσεων είναι αξιοπαρατήρητη, πρβ. επιθυμώ – επιθυμούσα (?? επεθυμούσα) – επεθύμησα (επιθύμησα), υπόφερε πολύ (συνήθως αόριστος) – υπέφερε απο τα δόντια του (αόριστος ή παρατατικός).

4) Ανωμαλίες

Η κλίση των ρημάτων παρουσιάζει ποικίλες ανωμαλίες, όπως:

- ανώμαλα ρήματα: με διαφορετικές ρίζες, π.χ. λέγω – είπα, έρχομαι – ήρθα
- ελλειπτικά ρήματα (βλ. Τριανταφυλλίδης 1991, 306· 368–369): όσα συνηθίζονται μόνο στους συνοπτικούς χρόνους (π.χ. έδραμα, έμασα, κορέστηκε) ή σε μερικούς τύπους των εξακολουθητικών χρόνων (π.χ. είμαι, έχω, ξέρω, ανήκω, κοίτομαι, χάσκω κλπ.) ή σε μιά μόνο φωνή (π.χ. ζώ, τρέχω, φαίνομαι, γίνομαι, ντρέπομαι, φοβούμαι, σκέφτομαι, κάθομαι, εργαζομαι, μάχομαι κλπ.), τα απρόσωπα (π.χ. βολεί, μέλει, πρέπει, πρόκειται, συμφέρει) και τριτοπρόσωπα (π.χ. βρέχει, φέγγει, αξίζει, πρβ. και ρίχνει χαλάζι, κάνει ζέστη κλπ., βλ. Σετάτος 1994β). Πρβ. ακόμη το αρέσει – άρεζε – άρεσε – έχει αρέσει με το αξίζει – άξιζε – ∅ – ∅, λόγιους τύπους όπως σνέβη, ελήφθησαν, είχε εκληφθεί κλπ.
- εξαιρέσεις και ιδιορρυθμίες, π.χ. ρούφηξα (ξ αντί σ στον αόριστο), χαίρ-ομαι – χαρ-ούμενος / φαίν-ομαι – κακο-φαν-ισμένος, πείτε / δείτε (πρβ. πέστε / δέστε και πέστε / πείτε του να ρθει), πήρα – πάρω, τρελάθηκα αλλά ? τρελάσου!

Οι ανωμαλίες αυτές μπορούν να χρησιμοποιηθούν ως ενδείξεις του γενικότερου συστήματος, π.χ. της βασικής σημασίας των όψεων (πρβ. αντίθετα την εμφάνιση των διαθέσεων).

5) Ποικιλία

Ως προς την ποικιλία σχηματισμών στην κλίση των ρημάτων παρατηρούνται διαφορετικές περιπτώσεις, όπως:

- ποικιλία ριζών ή θεμάτων: παράλληλα ρήματα (π.χ. ανακατεύω – ανακατώνω, ξαφνιάζω – ξαφνίζω, ισιάζω – ισιώνω, χλωμιάζω – χλωμαίνω, σιωπάω – σωπαίνω, ξενίζω – αποξενώνω, και με διαφορετική σημασία ή διάθεση: κονταίνω – κοντεύω, πικρίζω – πικραίνω κλπ., πρβ. και μεταβιβαστικά ρήματα: θυμούμαι – θυμίζω κλπ.), διπλοσχημάτιστα (σταθερό αοριστικό θέμα, διχασμένο ενεστωτικό, π.χ. ξεφωνίζω – ξεφωνώ, γυρίζω – γυρνώ, σκορπίζω – σκορπώ, κοιτώ – κοιτάζω, παρκάρω – παρκέρνω – πάρκαρα κλπ., πρβ. και με διαφορετική σημασία σώνω – σώζω κλπ., σταθερό ενεστωτικό, διπλό αοριστικό, π.χ. πήδησα – πήδηξα, βρήκα – ήβρα, κάθισα – έκατσα, πρβ. και κάθισα του καθίζω, έκαμα – έκανα, γίνηκα – έγινα, πρβ. και διπλό παρατατικό, π.χ. περνούσα – πέρναγα, πρβ. και φυλάγω / φυλάω / *φυλώ, αλλά φύλ-αγα και φυλ-ούσα, αν και αποφεύγονται οι τύποι που συμπίπτουν με το φιλώ).
- σύντομοι και εκτενείς τύποι: λέμε – λέγουμε, λένε – λέγουν, κρατώ – κρατάω
- ποικιλία καταλήξεων (βλ. 2): θυμούμαι – θυμάμαι, λέγουμε – λέγομε, αγαπάμε – αγαπούμε, κοιμόμουν – κοιμόμωνα κλπ. Ορισμένοι σχηματισμοί παρουσιάζουν εκτός της ποικιλίας και αβεβαιότητα, π.χ. τύποι του παρατατικού της παθητικής φωνής (π.χ. κοντά στα κοιμόταν – κοιμόνταν, κοιμόνταν – κοιμόντουσαν κλπ. τα

τραβιούνται - ? τραβιένται κλπ.), πρβ. και ποικιλίες της ΚΝΕ όπως περνούσα - πέρανα. Ποικιλίες δημιουργούνται και από τα πρόσθετα -ε των τρίτων προσώπων (π.χ. τα λαϊκότερα *ερχόντανε, έχουνε, κρατούν - κρατούνε - κρατάν - κρατάνε, πάνε* (γ' πληθυντικό αλλά και β' ενικό προστακτικής) και τα -α των πρώτων προσώπων (π.χ. *ερχόμουννα*).

- ποικιλία για αποφυγή σύμπτωσης: *αποβάλλω - απόβαλλα / ? απόβαλα - απόβαλα, πλύνω - έπλυνα - έπλυσα* κοντά στα *πλένω - έπλενα - έπλυνα*, πρβ. και *κλίνω - έκλινα* (*κρίνω - έκρινα, περιμένω - περίμενα, κάνω - έκανα* αλλά και μόνο αόριστος *έκαμα*) με το *κλείνω - έκλεινα - έκλεισα, μου αρέσει - άρεξε (*αρέζω) - άρεσε*.
- ποικιλίες επιπέδων της γλώσσας (βλ. 4): *μιλάς - (συν)ομιλείς, πήγαινε! - πάνε!* (οικογενειακή γλώσσα) - *άμε* (λαϊκό), *ρίξτε - ρίχτε* (λαϊκό, πρβ. και *ρίχνω / ρίχτω / απορρίπτω*), *επιτρέψτε μου - επιτρέψτε μου* (επίσημο), *δές - ιδέ* (λογιότερο), *πιές - πιέ* (λαϊκό / διαλεκτικό) κλπ. Σε άλλες περιπτώσεις οι διαφοροποιήσεις έχουν εξαλειφθεί, π.χ. *δένουμε* (αρχικά λαϊκό) - *δένομε* (δημοτικό ορισμένων περιοχών, π.χ. Κρήτη), ή παρουσιάζουν λεπτές φορτίσεις, π.χ. *φεύγα!* (λαϊκό) - *φεύγε!* (ψυχρότερο), *βγές* (ουδέτερο) - *έβγα* (λαϊκότερο) κλπ. Περιπτώσεις όπως *εκτιμεί* αντί *εκτιμά* είναι χαρακτηριστικές, γιατί δείχνουν τη διάκριση δημοτικών - λόγιων (ο ομιλητής θέλησε να δώσει επισιμότητα στον λόγο του).
- τροπικότητες: *πηγαίνω - πάω + ουσιαστικό* (π.χ. *πάω βόλτα, πάω σχολείο* κλπ.).
- ιδιομορφίες: *σήκω!* (β' πρόσωπο της προστακτικής του *σηκώνομαι*, πρβ. *σηκώσου!*).
- τονισμός: μετακίνηση τόνου σε περιπτώσεις όπως *θα ρθώ - θά ρθω, θα κατεβώ - θα κατέβω*, πρβ. και *γίνω - γενώ* (λαϊκό).

6) Σύνθετοι τύποι

Η κλίση του ρήματος παρουσιάζει σύνθετους τύπους με τη χρήση βοηθητικών ρημάτων (*έχω, είμαι*) + απαρέμφατο / μετοχή.

7) Εξέλιξη

Η εξέλιξη της ρηματικής κλίσης στην ιστορία της ελληνικής είναι θέμα της ιστορίας της, ορισμένες όμως περιπτώσεις είναι ενδεικτικές του συστήματος της ΚΝΕ, π.χ. ο τύπος *πλένω* πιθανώς δημιουργήθηκε για να διακριθούν τα δύο θέματα (πρβ. *πλύνω - έπλυνα*), πρβ. *φέρνω - έφερ-α*, ενώ το *κάμνω > κάνω* κλίνεται σήμερα *κάνω - έκανα - έκανα / έκαμα* (το οποίο, παρόλο που διαφοροποιεί τον αόριστο από τον παρατατικό, δέν είναι πολύ συχνό). Η τάση διαφοροποίησης φαίνεται και αλλού, π.χ. ο ενεστώτας σε *-έρνω* έχει την τάση να καθιερώνεται σε βάρος του *-άρω* για διάκριση θεμάτων ενεστώτα - αορίστου (σε *-αρα* και όχι σε **-ερα*).

4. Επίπεδα της γλώσσας και κλίση της ΚΝΕ

Η ΚΝΕ έχει ενσωματώσει πολλά λόγια στοιχεία (κυρίως στο λεξιλόγιο και τη φρασεολογία, αλλά και στην κλίση), που χαρακτηρίζουν ορισμένα επίπεδα της γλώσσας, όπως άλλωστε και άλλα μή δημοτικά στοιχεία (λαϊκά, ξένα, ακόμη και διαλεκτικά). Δημιουργούνται έτσι αντιθέσεις ισότιμων στοιχείων, που διαφοροποιούνται λειτουργικά (βλ. και Σετάτος 1992), όπως (βλ. παραδείγματα και παραπάνω):

- δημοτικά - λόγια: *νύφη - νύμφη, δουλειά - δουλεία, μιλώ - (συν)ομιλώ, Γιώργος - Γεώργιος, Αίαντας - Αίας, απορρίχνω - απορρίπτω*.

- δημοτικά – λαϊκά: *εγγόνι – αγρόνι, βδέλλα – αβδέλλα, πήδησα – πήδηξα, περνούν – περνούνε, βάζω – βάνω*
- ξένα – λαϊκά: *τα ταξί – τα ταξιά, πέναλι – μπέναλι*
- δημοτικά – διαλεκτικά: *ήταν – ήσαντε*
- δημοτικά – λόγια – λαϊκά κλπ.: *πραματευτές* (δημοτικό, λόγιο) – *πραματευτάδες* (λαϊκό) – *πραματευτήδες* (λαϊκό φορτισμένο).

Ενώ τα ξένα στοιχεία, ως άκλιτα (πρβ. όμως και περιπτώσεις χρήσεων όπως τα *πέναλις*) δέν δημιουργούν δυσκολίες, τα λόγια στοιχεία απαιτούν συχνά γνώσεις που δέν στηρίζονται στο δημοτικό γλωσσικό αίσθημα και γι' αυτό γίνονται λάθη ή υπάρχει αβεβαιότητα, όπως δείχνουν οι μιγαδικοί τύποι (π.χ. *πρόκειται – πρόκεινταν* για να αποφευχθεί το *επρόκειτο*, πρβ. όμως τη συνώνυμη έκφραση *ήταν να + ρήμα*) και η ποικιλία σχηματισμών (π.χ. *τραβιούνται / ? τραβιένται* κλπ.).

5. Συμπεράσματα

Η ΚΝΕ περιλαμβάνει κλιτά (ονόματα, ρήματα, αντωνυμίες) και άκλιτα στοιχεία, με καταλήξεις και προλήξεις (π.χ. *α- / αν-, ξε-* κλπ.).

Η αρχαία ελληνική θεματική και αθέματη κλίση ονομάτων και ρημάτων εξελίχθηκε στη δημοτική στα ονόματα σε κλίση γενών, με δυαδικές αντιθέσεις καταλήξεων των πώσεων (που εμφανίζονται κατα τους αριθμούς τέσσερις και τρεις μόνο στα ονόματα σε *-ος*) και στα ρήματα με διάκριση δύο θεμάτων (πρβ. και δύο φωνές, δύο συζυγίες), που δηλώνουν όψεις (ενεστωτικό και αοριστικό θέμα). Νέοι τύποι δημιουργήθηκαν για μεγαλύτερη σαφήνεια, πρβ. θηλ. *αδελφές – αδελφών* και *αδελφάδων* (λαϊκό) με αρσ. *αδελφοί – αδελφών*.

Τα λόγια στοιχεία που εισήλθαν στην ΚΝΕ έχουν συσκοτίσει κάπως την καθαρότητα του δημοτικού συστήματος (πρβ. συνεχή 'λάθη' στην κλίση των επιθέτων σε *-ης / -ες*, των θηλυκών σε *-έας* κλπ., την προστακτική με αύξηση, τη χρήση της κατάληξης *-αι* για επισημότερο λόγο απο ορισμένους ομιλητές, π.χ. *οι ποδοσφαιρισταί* κλπ.), αλλά συνέβαλαν στην εκφραστική δύναμη της ΚΝΕ (λεπτές διακρίσεις στη λειτουργική χρήση των ποικίλων τύπων, πρβ. επίπεδα της γλώσσας, βλ. Σετάτος 1994α). Προς την ίδια κατεύθυνση συνέβαλε και η ποικιλία των τύπων της δημοτικής (πολυτυπία κλπ.), έτσι ώστε στα επίπεδα γλώσσας της ΚΝΕ να συναντούμε τις αντιθέσεις δημοτικά – λόγια – λαϊκά – ξένα – διαλεκτικά, όπως και ιδιολεκτικούς νεολογισμούς, που συνήθως διαφοροποιούνται λειτουργικά.

Ελλείψεις και κενά σχηματισμών έρχονται σε αντίθεση με την ποικιλία άλλων (πολυτυπία) και, παρόλο που καλύπτονται απο τη χρήση άλλων γλωσσικών στοιχείων, αποτελούν ίσως ένδειξη μελλοντικών εξελίξεων του συστήματος (πρβ. κενά στον σχηματισμό της γενικής πληθυντικού κλπ.), που έχει δεχτεί απο την άλλη μεριά πολλές ξένες λέξεις, συνήθως άκλιτες.

Η μορφολογία της ΚΝΕ δέν διαθέτει απόλυτη κανονικότητα και δέχεται επιδράσεις απο λόγιες, λαϊκές, ξένες, διαλεκτικές γλωσσικές μορφές, τις οποίες κατορθώνει να αφομοιώσει, ιδίως στην περιοχή των λειτουργικών διαφοροποιήσεων, δηλαδή στα επίπεδα της γλωσσικής χρήσης, γεγονός που αποτελεί και τη σαφέστερη ένδειξη των εκφραστικών δυνατοτήτων.

Βιβλιογραφία

- Bussmann, H. 1990. *Lexikon der Sprachwissenschaft*. Στουτγκάρδη: Kröner.
- Sapir, E. 1963. «Language and environment», στο D. G. Mandelbaum (επιμ.), *Selected Writings of Edward Sapir in Language, Culture, Personality*. Berkeley, CA: University of California Press, 89–103.
- Σετάτος, Μ. 1983–1984. «Παρατηρήσεις στις πτώσεις της νέας ελληνικής», *Γλωσσολογία* 2–3, 69–74.
- . 1992. «Η λειτουργική εκμετάλλευση της ποικιλίας στην κοινή νεοελληνική», *ΕΕΦΣΠΘ, Περίοδος Β΄, Τεύχος Τμήματος Φιλολογίας* 2. Θεσσαλονίκη: ΑΠΘ, 337–382
- . 1993. «Ο νεοελληνικός παρακείμενος και η εξέλιξη του ρηματικού συστήματος», *ΕΕΦΣΠΘ, Περίοδος Β΄, Τεύχος Τμήματος Φιλολογίας* 3. Θεσσαλονίκη: ΑΠΘ, 483–522.
- . 1994α. «Γλωσσικές κατηγορίες της κοινής νεοελληνικής», στο Μ. Σετάτος, *Γλωσσολογικές Μελέτες. ΕΕΦΣΠΘ, Περίοδος Β΄, Τεύχος Τμήματος Φιλολογίας, Παράρτημα 4*. Θεσσαλονίκη: ΑΠΘ, 11–38.
- . 1994β. «Γλωσσολογικές παρατηρήσεις σε ρήματα της κοινής νεοελληνικής», *Ελληνικά* 44, 423–445.
- Τριανταφυλλίδης, Μ. 1991. *Νεοελληνική γραμματική (της δημοτικής)*. Θεσσαλονίκη: Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών [Ίδρυμα Μ. Τριανταφυλλίδη].

